

Kültürel Miras Araştırmaları
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulmira>
<https://www.kulmira.com/>
 e-ISSN 2687-6094

Anemurium Antik Kenti'nde Kültürel Mirası Koruma ve Yaşatma Çalışmaları

Mehmet TEKOCAK*¹

¹Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, Türkiye

Anahtar Kelimeler

Anamur
 Anemurium
 Kilikya
 Kültürel Miras
 Konservasyon
 Restorasyon

ÖZ

Anadolu'nun güneyinde önemli antik liman kentlerinden birisi olan Anemurium, Hellenistik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar oldukça geniş bir tarihi geçmişe sahip olup bu köklü tarihin bıraktığı kültür izlerini halen büyük oranda bünyesinde taşımaktadır. Birçok uygarlığa ve medeniyete ev sahipliği yapan kent, özellikle de Roma Çağı boyunca hem Kilikya Bölgesi hem de Anadolu için stratejik bir konuma sahip olmuştur.

Anemurium'da taşınmaz kültür varlığı olarak nitelenen tarihi yapıların (hamamlar, kiliseler, mezarlar, bazilikalar, evler vb.) inşa edildikleri günden bugüne binlerce yıllık süreç içerisinde, çevre ve doğa şartlarının etkisiyle çok çeşitli tahribat ve bozulmalara maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Hatta bu olumsuz durumun günden güne daha da ilerlediği anlaşılmıştır. Bu sebeplerle de antik kentte fiziki durumu kötü olan yapılarda ve bu yapılarda bulunan mozaik döşeme, duvar fresklerinde daha fazla vakit kaybetmeden gerekli koruma ve onarım çalışmalarına başlanmıştır. Böylece kalıntıların bundan sonraki dönemlerde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaları engellenerek ömrü uzatılmış, bununla birlikte bu çok kıymetli taşınmaz kültürel mirasın korunması ve yaşatılması sağlanmıştır. Ayrıca kazılar sırasında ortaya çıkarılan ve taşınır kültür varlığı olarak adlandırılan pişmiş toprak, metal, cam, kemik gibi malzemelerden üretilen eşyaların da temizlik, konservasyon ve restorasyonları yapılarak uygun şartlarda korunmaları ve gelecek kuşakların görebilmesi yönünde gerekli çalışmalar da yapılmıştır.

Conservation and Restoration of Cultural Heritage in Anemurium Ancient City

Keywords

Cilicia
 Anemurium
 Cultural Heritage
 Conservation
 Restoration

ABSTRACT

Anemurium, one of the important ancient harbour cities in the south of Anatolia, has a very wide historical past from the Hellenistic Age to the Middle Ages and still carries the cultural traces left by this deep-rooted history. The city, which has hosted many civilizations and cultures, had a strategic location for both Cilicia Region and Anatolia, especially during the Roman Age.

It has been determined that the historical buildings (baths, churches, tombs, basilicas, houses, etc.), which are defined as immovable cultural heritage in Anemurium, have been subjected to various destructions and degradation in the process of thousands of years since the day they were built, due to environmental and natural conditions. In fact, it has been understood that this unfavorable situation has progressed day by day. For these reasons, in the ancient city, the necessary protection and repair work was started without wasting any more time on the buildings with poor physical condition and the mosaic flooring and wall frescoes in these structures. Thus, the danger of extinction of the ruins in the following periods was prevented and the life of the ruins was extended, and this very precious immovable cultural heritage was protected and kept alive. In addition, the necessary studies were carried out to ensure that the items produced from materials such as terracotta, metal, glass, bone, which were discovered during the excavations and which are called movable cultural heritages, were cleaned, conserved and restored under appropriate conditions and that future generations could see them.

*Sorumlu Yazar

Kaynak Göster (APA);

*(mtkocak@yahoo.com) ORCID ID 0000 – 0002 – 6923 – 4230

Tekocak M (2021). Anemurium Antik Kenti'nde Kültürel Mirası Koruma ve Yaşatma Çalışmaları. Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi, 2(1), 1-15.

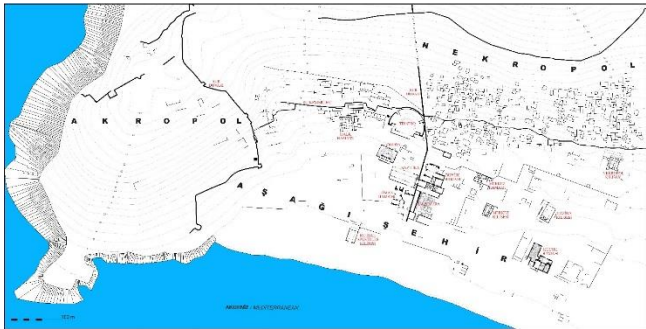
1. GİRİŞ

Anemurium, Antik Çağ'da Dağlık Kilikya Bölgesi'nin (Kilikia Tracheia/Aspera) batı bölümünde yer alan önemli liman yerleşimlerinden birisidir. Günümüzde ise Mersin İli, Anamur İlçesi, Ören/Batıkent Mahallesi sınırları içerisinde kalan kent (Şekil 1), Anamur ilçe merkezine 10 km uzaklıktadır.

Şekil 1. Kilikya Bölgesi ve Anemurium Antik Kenti'nin yeri

Kente ait kalıntılar, günümüzde Sultansuyu Çayı'nın Akdeniz ile birleştiği noktanın yaklaşık 1.5 km güneybatısında yer almaktadır (Şekil 2). Anemurium'u batıda sınırlayan dağlık arazi, güneybatıda Akdeniz'e çıkıntı yapmaktadır. Öyle ki bu nokta Türkiye'nin Akdeniz'e uzantı yapan en güney ucu olup "Anamur Burnu" olarak bilinmektedir. Antik kentin kapsadığı alan ise Anamur Burnu'nun çevresi ve kuzeyindeki dağlık sahadan başlayıp Sultansuyu Çayı'na kadar uzanmaktadır (Tekocak, 2020a) (Şekil 3).

Şekil 2. Anemurium kent planı

Kentin ilk kez ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucunda kente ilgili bilgilere ilk olarak, MÖ 4. yüzyılda yaşadığı düşünülen antik coğrafyacı Pseudo Skylaks'ın eserinde rastlanmaktadır (Pseudo-Skylaks, 2016). Ps. Skylaks eserinde "Selinous, Kharadrous kenti ve limanı, Anemourion Burnu ve kenti, Nagidos kenti -[ki bu kent] bir adaya sahiptir" diye aktarır ve devamında diğer Kilikya kentlerine yer vermektedir. Burada özellikle batıdan doğuya doğru verdiği kentler sıralamasında Anemurium'dan bahsetmesi antik kentin bu dönemde bilindiğine dair en erken işaretlerdir.

Ps. Skylaks'ın yanı sıra Livius (Livius, XX, 4), Strabon (Strabon, XIV, 5, 3; XIV, 6, 3; XIV, 5, 5), Plinius (Pliny, V, XXII, 93; V, XXIII, 94), Tacitus (Tacitus, XII, 55) ve Ptolemaios (Ptolemy, V, 8) gibi antik yazar ve coğrafyacıların eserlerinde de Anemurium ile ilgili önemli bilgilere yer verilmiştir. Fakat bu bilgiler genelde Anemurium'un diğer antik kentlere olan mesafeleri hakkındadır.

Antik kaynaklardan da anlaşıldığı üzere Anemurium adı ilk kez MÖ 4. yüzyılda görülmektedir (Russell, 1987; Pilhofer, 2011). Kentte yapılan kazı ve araştırmalarda ise bu tarihten daha erken bir döneme giden herhangi bir arkeolojik belge henüz ele geçmemiştir. Buna karşın Berlin Müzesi'nde yer alan ve MÖ erken 4. yüzyıla ait bir sikke, Anemurium şehrinin bahsi geçen yüzyıldaki varlığına dair en erken bulgu olarak kabul edilir. Öte yandan bu sikke üzerindeki bilgiler, Anemurium'un Kıbrıs'la olan ilişkilerini göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir (Russell ve Weir, 2000; Pilhofer, 2011).

Bunun dışında önemli bir liman kenti hatta Kilikya'nın eski kentleri arasında olmasına karşın Anemurium'un Hellenistik Dönemi hakkında fazla bilgi sahibi değildir. Ancak, Akropolü kuşatan surların batı bölümünde Hellenistik Dönem'e ait olduğu düşünülen kalıntıların olduğu görülmüşse de bunlar da ne yazık ki Ortaçağ'daki imar faaliyetleri sırasında büyük oranda tahrip edilmiştir (Russell, 1987).

Şekil 3. Anemurium'un genel görünümü

2. KENTİN TARİHÇESİ

Bilindiği üzere MÖ 323'te Büyük İskender'in ölümüyle başlayan Diadokhlar Dönemi'nde Kilikya Bölgesi'nde, Seleukoslarla Ptolemaiosların mücadeleleri görülmektedir (Koşay, 1968). Özellikle MÖ 197'de, Seleukos kralı Büyük Antiokhos zamanında, Anemurium'un da içinde bulunduğu Dağlık Kilikya'nın el değiştirdiği ve Seleukosların idaresine girdiği bilinmektedir (Livius, XXXIII, XX). MÖ 1. yüzyılın ortalarından sonra ise Dağlık Kilikya'da ve Anemurium'da Romalılaşma sürecinin başladığını düşünüyoruz; ancak bu oldukça yavaş bir biçimde gerçekleşmiştir. Bu yüzyıllardan sonra Roma idaresi altında bulunan Anemurium, Kıbrıs'a geçişte bir ara istasyon ve bölgedeki doğal kaynakların ihraç edildiği önemli bir ticaret ve liman kenti olmuştur (Russell, 1987). Roma İmparatoru Caligula zamanında, Anemurium'un da yer aldığı Dağlık Kilikya ile

Lykaonia'nın bir bölümünü kapsayan bölge, Kommagene Kralı IV. Antiokhos'a (MS 38-72) verilir (Ramsay, 1960; Russell, 2002) ve böylece kent, Roma'nın izni ile MS 72 yılına kadar IV. Antiokhos'un yönetiminde kalmıştır (Alföldi, 1965). Pax Romana Barışı'nın etkisiyle IV. Antiokhos zamanında bölge genelinde refah düzeyinde büyük artış yaşandığı da görülmektedir (Russell, 1987). Özellikle Anemurium, MS 2. ve 3. yüzyılda en parlak günlerini yaşamıştır. Nitekim bu durumu kentte bulunan yazıtlar, mimari kalıntılar ve kazılarda ortaya çıkarılan buluntular da doğrulamaktadır (Alföldi, 1971). Bu yüzyıllar arasında Anemurium çok büyük imar görmüş, özellikle MS 3. yüzyılın ilk yarısında uzun yıllar süren huzur ve istikrarın sonucu olarak en zengin düzeyine ulaşmıştır (Russell, 1987). Bu zenginlik ve huzur ortamı, MS 260 yılında I. Şapur komutasındaki Perslerin Dağlık Kilikya'yı işgali ile son bulmuştur (Russell, 1987; Pilhofer, 2011). Daha sonrasında İmparator Diocletianus (MS 284-305) zamanına kadar olan süreçte yaşanan iç savaş, istikrarsızlık ve ekonominin bozulması gibi etkenler diğer Roma kentleri gibi Anemurium'u da oldukça fazla etkilemiş olmalıdır. Nitekim bu karışıklık ortamını fırsat bilen Isaurialı isyancılar, kıyı kentlerinde birçok kez istila faaliyetinde bulunmuşlardır (Russell, 1999). Bu kargaşa ve karışıklık ortamı MS 382 yılında Matronianus komutasındaki Legio I Armeniaca Pseudocomitatensis lejyonunun kente müdahalesine kadar sürmüştür (Russell, 1987). Öyle ki bu tarihlerden sonra özellikle kent genelinde onarımlar ve güçlendirmeler yapılmıştır (Lanski, 1999). MS 5. ve 6. yüzyılda ise Anemurium'un yeniden parlak günlerine kavuştuğu anlaşılmaktadır. Bölgenin diğer kentleri gibi Isaurialı Roma İmparatoru Zenon'un (MS 474-491) yardımcılarıyla kentte yeniden bir refah ortamı oluşmuş ve bir yüzyıl kadar sürecek imar faaliyetlerine başlanmıştır (Russell, 2002). Ancak MS 6. yüzyıl sona ermeden kısa bir süre önce kentin ekonomik refah seviyesinde tekrar bir düşüş başlamıştır. Bu durum, MS 580 yılı civarında bölgede büyük bir yıkıma yol açan şiddetli bir depremle hızlanmış, MS 611-628 yılları arasındaki Pers Savaşları ve Arapların Kıbrıs'a gerçekleştirdiği akınlarla (MS 649-653/654) daha da ilerlemiştir (Russell, 1987). MS 660 yılı civarına tarihlenen bir grup sikke (Russell, 2002) ile buluntuların sona ermesi de, özellikle MS 7. yüzyıla doğru azalan beşeri faaliyetlerin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte MS 8. yüzyılın başlarında bu faaliyetler muhtemelen tamamen durmuştur (Russell, 1987; Russell, 2002). Ancak hamam ve kiliselerde, 12. ve 13. yüzyıllara ait birtakım buluntuların ele geçirilmesi kentin bu yüzyıllarda da yerleşim gördüğünü göstermektedir (Tekocak, 2020a).

3. KENTTEKİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI

Farklı noktalara inşa edilmiş yapı ve kalıntılarıyla Anemurium, birçok kültür varlığını bünyesinde barındırmaktadır (Şekil 2-3). Sarp ve tepelik bir arazi üzerine kurulan Akropole (Yukarı Şehir) ait kalıntılar, antik kentin güney ucunda, denize doğru çıkıntı yapan ve oldukça yüksek bir zirveye sahip burun kısmında yer almaktadır (Şekil 4). Burası aynı zamanda "Anamur Burnu" olarak da adlandırılmaktadır. Akropolün zirve noktası yaklaşık 149 m yükseklikte olup antik kentin 73.000 m²'lik alanını kaplamaktadır. Özellikle kuzey ve

doğu tarafları sur duvarları ve kulelerle çevrelenmiştir. Bunun yanı sıra Orta Çağ'da büyük onarım geçirmiş olan sur duvarının doğu ucunda muhtemelen tarihi Hellenistik Dönem'e uzanan kalıntılar tespit edilmiştir. Akropolde, Hellenistik ve Orta Çağ'a ait sur duvarlarının yanı sıra henüz işlevleri kesin olarak belirlenmemiş olan birçok yapı (olasılıkla sarnıç, hamam, kilise vb.) kalıntısını da görebilmek mümkündür.

Şekil 4. Anemurium Akropolü

Kenti batıda sınırlayan dağın yamaçlarında ise birçok mezar tipini bir arada barındıran ve güneyden-kuzeye doğru yaklaşık 101.000 m²'lik oldukça geniş bir alanı kaplayan Anemurium Nekropolü (Alföldi, 1971) passim bulunmaktadır (Şekil 5). Burası Kilikya Bölgesi'nin en büyük ve en zengin nekropollerinden birisi olup Anadolu'daki Roma Dönemi mezarlıkları içerisinde en iyi korunmuş örnekler arasındadır.

Şekil 5. Anemurium Nekropolü

Nekropolde, MS 1.-4. yüzyıllar arasında inşa edilmiş (Alföldi, 1971; Russell, 1977b) yaklaşık 350 adet mezar bulunmaktadır (Alföldi, 1965; Russell, 1977b). Buradaki mezarlar kısmen tahribata maruz kalmış olsa da büyük çoğunluğu üst örtüsüne (tonozuna) kadar sağlam durumdadır. Mezarların yoğunluğunu ise Beşik Tonozlu Tip adı verilen örnekler oluşturmaktadır. Ayrıca bu beşik tonozlu mezarların dışında Eksedra/Aaedica, Kesik Koni, Baldakhen/Mausoleum, Kubbeli ve Kayaya Oygu Yeraltı Oda Mezar tiplerine ait örnekleri de görebilmek mümkündür. Bu mezarlardan bazılarının, genelde ön oda olmak üzere mezar odası ve hollerinde, çok zengin süslemeli freskler ve renkli tesseralardan yapılmış

mozaikler yer almaktadır (Alföldi, 1965; Alföldi, 1971; Campbell, 1998).

Aşağı Şehir olarak adlandırdığımız düzlük alanda ise kentin anıtsal nitelikteki görkemli kamusal yapıları bulunmaktadır. Tüm ihtişamıyla zamana direnerek günümüze kadar ulaşan bu yapılar arasında Halk Hamamı, Büyük Hamam, Liman Hamamı, Merkez (III 5) Hamamı, Küçük (III 15) Hamam, Odeon, Tiyatro, Bazilika, Nekropol Kilisesi, Merkez (III 10 C) Kilisesi, Hazine Kilisesi ve Aposteles Kilisesi'ni sayabiliriz. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz yapılar arasında yer alan Halk Hamamı, antik kentte çatısına kadar korunarak günümüze ulaşmayı başarmış en sağlam durumdaki yapı olup "Salon Tipi" hamam (Yegül, 2006) tesisleri grubuna uygun olarak inşa edilmiştir (Şekil 6). İki katlı bir düzenlemeye sahip olan 30.00 x 25.00 m ölçülerindeki yapının birinci katında dört, ikinci katında ise on iki mekân vardır. Halk Hamamı'nın ilk inşa evresinin Roma Geç Cumhuriyet-Erken İmparatorluk Dönemi (Smith, 1969) olduğu diğer taraftan hamamın mekânlarını süsleyen zemin mozaiklerinin ise MS 4. yüzyılın sonu ya da MS 5. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir (Campbell 1998). Ayrıca ele geçen bulgular sayesinde hamamın MS 7. yüzyılda asıl işlevinin dışında kullanım gördüğü anlaşılmıştır (Alföldi vd., 1970; Williams ve Taylor, 1975).

Şekil 6. Anemurium Halk Hamamı

Aşağı Şehri ikiye bölen savunma duvarının dışında ve kentin merkezi konumunda bulunan Büyük Hamam (Smith, 1968; Russell, 1975; Russell, 1978; Russell, 1979; Russell, 1981), adından da anlaşılacağı üzere kentteki en büyük hamam yapısıdır (Şekil 7). Söz konusu yapı, 32.00 x 37.00 m ölçülerindedir. Salon Tipi hamam tesisleri grubunun plan özelliklerini gösteren yapıda dokuz mekân bulunmaktadır. Anıtsal nitelikteki bu yapının ne yazık ki yarısına yakın bölümü yıkılmıştır. Büyük Hamam, Palaestra (65.00 x 44.00 m) ile birlikte bir yapı kompleksi oluşturmakta olup bu iki yapı arasındaki bağlantı, hamamın doğusuna simetrik olarak yerleştirilmiş üç mekân yoluyla sağlanmaktadır Büyük Hamam ve Palaestra muhtemelen MS 3. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır (Russell, 1973; Russell, 1974; Russell, 1975; Russell, 1978; Russell, 1981; Campbell, 1998). Bunun yanı sıra Palaestra'da MS 7. yüzyıla ait küçük buluntuların ele geçirilmiş olması yapının uzun süreler boyunca ticari/endüstriyel amaçla kullanıldığını da göstermektedir (Russell, 1974).

Şekil 7. Anemurium Büyük Hamam ve Palaestra

Büyük Hamam'ın hemen güneydoğusunda, kentin sahil kısmına en yakın konumda olan yapı, Liman Hamamı olarak adlandırılmıştır (Şekil 8). Yedi mekânı tespit edilebilen hamamın ne yazık ki büyük bir bölümü tahrip olmuştur. Fakat yapıda henüz herhangi bir kazı çalışması yapılmadığı için hem mekânların tam olarak tespiti hem de inşa tarihinin belirlenmesi hususunda şimdilik kesin bir bilgi yoktur.

Şekil 8. Anemurium Liman Hamamı

Yukarıda ifade ettiğimiz hamam yapılarının yanı sıra antik kentin merkezi noktasına konumlandırılan Merkez Hamamı ise Roma Dönemi hamam tiplerinden birisi olan "Sıra Tipi Hamam" (Krencker vd., 1929; Yegül, 2006) tesisleri grubunun plan özelliklerini sergilemektedir (Şekil 9). Hamam, kayrak taşı bir zemin ve etrafında çok sayıda (10'a yakın) mekânın bulunduğu bir yapı kompleksidir. Bunlardan bazıları hamamın orijinal mekânlarıyken bazıları daha sonraki inşa ve onarım safhasında oluşturulmuşlardır. Elde edilen veriler doğrultusunda yapının MS 4. yüzyılda inşa edildiği, MS 6. yüzyıldan sonra da bir süre daha hamam olarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılmıştır (Alföldi, 1968; Smith, 1968; Campbell, 1998).

Şekil 9. Anemurium Merkez (III 5) Hamamı

Aşağı şehrin kuzeyinde, sahile yakın bir noktada düz bir alana inşa edilmiş olan Küçük Hamam ise 22.00 x 21.00 m ölçülerinde olup 6 farklı mekândan oluşmaktadır (Şekil 10). "Sıra Tipi Hamam" grubunun plan özelliklerine sahip olan yapı, muhtemelen MS 5. yüzyılda inşa edilmiştir. Ancak son safhasında Anemurium'daki birçok yapı gibi asıl işlevi dışında, ticari/endüstriyel amaçlı kullanılan bir yapıya dönüştürülmüş ve MS 660 yılında da tamamen terk edilmiştir (Russell, 1975; Russell, 1977a; Russell, 1981).

Şekil 10. Anemurium (III 15) Küçük Hamamı

Aşağı şehrin güneyinde, günümüzde sahile giderken kullanılan patika yolun hemen doğusunda bulunan Odeon, Anadolu'daki en sağlam örneklerden birisi olup aynı zamanda Bouleuterion olarak hizmet vermiş olmalıdır (Şekil 11).

Şekil 11. Anemurium Odeonu

31.00 x 21.00 m ölçülerinde, dört cepheli ve iki katlı bir düzenlemeye sahiptir. 15 oturma sırası bulunan bina yaklaşık olarak 925-1130 kişiyi ağırlayabilecek kapasitededir (Smith, 1969; Tekocak vd., 2019). Kentteki görkemli ve anıtsal yapılardan birisi olan Odeon, MS 2. yüzyıl veya MS 3. yüzyılın başına tarihlenmektedir (Tekocak vd., 2019). Odeon'un hemen kuzeydoğusunda ise bir Bazilika (Russell, 1974; Russell, 1975) yer almaktadır (Şekil 12). Bazilikanın en dikkat çeken kısmı, tam yüksekliği ile günümüze kadar ulaşmış olan yarım daire formundaki apsidisidir. Bu apsisin her iki yanında zemini mozaiklerle süslü mekanlar bulunmaktadır. 21.00 x 45.00 m ölçülerindeki bazilikanın apsis kısmının dışında geri kalan bölümlerinin ise sadece duvar temellerine ait izler yer yer seçilebilmektedir. Bazilika'nın MS 3. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği, buna karşın içerisindeki mozaiklerin ise MS 4. yüzyıla ait olması gerektiği yönünde bilgiler bulunmaktadır (Russell, 1975; Russell, 1986; Campbell, 1998).

Şekil 12. Anemurium Bazilikası

Şekil 13. Anemurium Tiyatrosu

Odeon'un batısında yer alan Tiyatro (Russell, 1973), yaklaşık 60 m çapındadır (Şekil 13). Doğu yönünde, ana kayanın azaldığı kısımdan iki farklı merdivenle ulaşılabilen tiyatro, güneybatı ve kuzeybatıdan diazomaya (gezinti yeri) yönelen paradoslara (geçiş yerleri) sahiptir. Günümüzde oturma sıralarına dair izler kaybolmuştur. Tiyatronun kentin refah düzeyinin arttığı ve yoğun inşa faaliyetlerinin olduğu bir süreçte yani MS 3. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir.

Yukarıda anlatılan yapıların yanı sıra antik kentin farklı alanlarına inşa edilmiş 4 kilise binası

bulunmaktadır. Bu kiliselerden antik kentin kuzeyinde, nekropol alanı içerisinde bulunan Nekropol Kilisesi (Şekil 14), üç nefli bazilikal plan şemasında ve doğu-batı yönlü olarak inşa edilmiştir (Russell, 1975; Russell, 1977; Russell, 1979; Russell, 1981; Russell, 1988; Russell, 1989). 31.00 x 32.00 m ölçülerindeki yapının, yapılan çalışmalar neticesinde 5 farklı evreye (Russell, 1979; Russell, 1981) sahip olduğu ve zemininin mozaiklerle kaplı olduğu anlaşılmıştır (Campbell, 1998). MS 5. yüzyılda yapıldığı düşünülen kilisenin, MS 580 yılında gerçekleşen büyük depremten sonra da büyük zarar gördüğü ifade edilmektedir (Russell, 1989; Campbell, 1998).

Şekil 14. Anemurium Nekropol Kilisesi

Şekil 15. Anemurium Hazine Kilisesi

Yine Aşağı Şehir olarak adlandırılan düzlük alanın kuzeyinde yer alan ve bir dönem kutsal emanetlerin (Russell, 1989) saklandığı yer olarak düşünülen Hazine Kilisesi (Russell, 1986), üç nefli, bazilikal plan şemasında ve doğu-batı yönlü olarak inşa edilmiştir (Russell, 1989; Hill, 1996) (Şekil 15). 27.00 x 31.00 m ölçülerindeki yapının da hemen hemen her mekânı mozaik zeminle kaplıdır. Kilisenin MS 5. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapıldığı düşünülmekle birlikte kilisede kullanılan zemin mozaikleri ise MS 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Hill, 1996; Campbell, 1998).

Antik kentin merkezi sayılabilecek bir noktasına inşa edilen Merkez (III 10 C) Kilisesi ise hem Merkez Hamamı'na hem de Hazine Kilisesi'ne yakın bir konumdadır (Şekil 16). Üç nefli, bazilikal plan şemasında ve doğu-batı yönlü inşa edilen bu kilise, 15.00 x 22.00 m ölçülerindedir (Russell, 1979; Russell, 1986; Russell,

1989). Diğer kiliselerden farklı olarak bu yapıda pişmiş toprak kare levhalar zemin döşemesi olarak kullanılmıştır. Öte yandan kilisenin orta ve yan nefleri birbirinden ayıran sütunlar da günümüze kadar oldukça sağlam şekilde ulaşmıştır. Tüm bunlarla birlikte Merkez Kilisesi'nin, Anemurium halkına MS 5.-6. yüzyıllar arasında hizmet ettiği düşünülmektedir.

Şekil 16. Anemurium Merkez (III 10 C) Kilisesi

Anemurium'daki diğer kilise ise kıyıya/sahile yakın bir noktaya inşa edilmiş olan Aposteles Kilisesi'dir (Şekil 17). 41.00 x 19.00 m ölçülerindeki kilise büyük oranda tahribata maruz kalmış olup bu yapıdan günümüze sadece duvar temellerine ait kalıntılar ulaşabilmıştır.

Şekil 17. Anemurium Kutsal Aposteles Kilisesi

Bu kiliseyi diğerlerinden ayıran en önemli özellik ise içerisinde atrium (avlu) bulunmasıdır. Bunun dışında diğer kiliselerde olduğu gibi bazilikal bir planda ve doğu-batı yönlü olarak inşa edilmiştir. Hemen hemen her bölümü mozaikle kaplı olduğu düşünülen kilisenin özellikle narteks bölümündeki zemin mozaïği üzerinde Kutsal Aposteles'in sevdiği dostları tarafından yeniden inşa edildiği ya da onarıldığından bahsedilmektedir. Yapılan çalışmalar, söz konusu kilisenin de MS 5. yüzyılda inşa edildiğine işaret etmektedir (Russell, 1989; Hill, 1996).

4. ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

Gerek tarihi kaynaklar gerekse modern araştırmalar Anemurium'un Roma Çağı boyunca hem Kilikya Bölgesi'nin hem de Anadolu'nun ekonomik ve siyasi açıdan önemli merkezlerinden birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu haliyle kent, 19. yüzyılın başlarından itibaren birçok askeri görevli, diplomat, seyyah, gezgin ve araştırmacının ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda Anemurium'u yakından ilgilendiren çalışmalara ait ilk belgeler İngiliz Amiral F. Beaufort'un *Karamania* adlı eserinde görülmektedir (Beaufort, 1818). 1811 yılında kenti ziyaret eden Beaufort, kentin konumuyla ilgili kısa bilgiler verdikten sonra kuleler, tiyatro, odeon, su kemerleri ve mezarlar hakkında gözlemlerini aktarmıştır. Beaufort'un dışında W.M. Leake (Leake, 1824), M. Collignon - L. Duchesne (Collignon ve Duchesne 1877), R. Heberdey - A. Wilhelm (Heberdey ve Wilhelm, 1896), G.E. Bean ve T.B. Mitford'un (Bean ve Mitford, 1970) gezi ve araştırma notlarında Anemurium ile ilgili önemli bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte kent ile ilgili ilk bilimsel çalışma, çok kapsamlı olmasa da, 1962 yılında E. R. Alföldi başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir (Alföldi, 1963). Anemurium'u ilgilendiren bu çalışmalar, 1960'lı yılların ortalarından 1980'li yılların sonuna kadar belirli aralıklarla, farklı yabancı uzmanlardan oluşan ekiplerce (E. Alföldi, L.C. Smith ve J. Russell) arkeolojik kazı, araştırma ve restorasyon faaliyetleri şeklinde devam ettirilmiştir (Alföldi, 1964; Alföldi, 1966; Alföldi, 1967; Alföldi, 1968; Smith, 1968; Smith, 1969; Alföldi vd., 1970; Russell, 1974; Russell, 1975; Russell, 1979; Russell, 1980; Russell, 1981; Russell, 1986; Russell, 1988). Buradan da anlaşılacağı üzere Anemurium'da yürütülen araştırma ve kazıların başlangıcı oldukça eskidir ve bu çalışmalar, kentin önemini çok daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlamıştır. Ancak kapsamlı olmayan ve kısa zaman dilimlerinde gerçekleştirilen bu çalışmalar, 1980'li yılların sonundan itibaren devam etmemiştir. Bu sebeplerle Anemurium'da hem kentin bölge tarihi içerisindeki önemini araştırmak hem de günümüze ulaşan kültür varlıklarını korumak adına 2016 yılında "*Anemurium Antik Kenti Arkeolojik- Bilimsel Tespit, Belgeleme, Restorasyon ve Restorasyon Projeleri Hazırlık Çalışmaları*" adı altında yeniden çalışmalara başlanmış olup 2017 yılında da aynı kapsamda çalışmalara devam edilmiştir. Bu çalışmalar; 2018 yılına gelindiğinde ise "*Anemurium Antik Kenti Kazısı*" unvanı ile Bakanlar Kurulu Kararlı kazı statüsü ile yeni bir kimlik kazanmıştır. 2019 yılında ise ülkemizde ilk kez uygulanmaya başlanan 12 aylık kazı projesine dahil edilerek, bu statüyü almaya hak kazanan ilk 20 kazı arasına girmiştir. Bu tarihten itibaren antik kentte kesintisiz bir şekilde kazı, konservasyon, restorasyon, çevre düzenleme ve laboratuvar faaliyetleri şeklinde çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmada, Anemurium'daki kültür mirasının bir parçası olan mimari kalıntılarda, restorasyon ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirdiğimiz konservasyon ve restorasyon çalışmalarına, anastylosis esaslı uygulamalara ve yapılar içerisinde bulunan mozaik ve fresk gibi süsleme elemanlarının korunmasına yönelik izlenen yol ve yöntemlere değinilmiştir. Bununla birlikte kazı çalışmaları sırasında açığa çıkartılan pişmiş toprak,

cam, metal ve kemik gibi taşınır kültür varlıklarının ne tür konservasyon işlemlerine tabi tutulduğu hakkında da özlüce bilgiler verilmiştir.

5. TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARINDAKİ KONSERVASYON VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Yukarıda da bahsedildiği üzere Anemurium, Antik Çağ halkının bırakmış olduğu değişik fonksiyonlara sahip taşınmaz kültür varlıklarıyla, tarihi kent dokusu açısından özel bir karaktere sahiptir. Söz konusu kültür varlıkları, gerek tek yapı şeklinde (hamam, kilise), gerekse kompleks (hamam-palaestra) veya antik kentin bir bölümüne (nekropol) yayılmış şekilde farklı dönemlere ait izleri yansıtan özellikler sergilemektedir. Ancak bu kültür varlıkları, yağmur, güneş, insan kaynaklı bozulmalar gibi çevre ve iklim şartlarının etkisiyle farklı ölçülerde bozulmaya uğramıştır. Yeni başlayan kazı dönemiyle birlikte ilk iş olarak kent genelinde kapsamlı bir şekilde tespit ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda da çeşitli derecelerde koruma ve onarım müdahalelerine ihtiyaç duyan kültür varlıkları (mimari kalıntılar, mozaik, fresk vs.) için gerekli koruma önlemleri alınmaz ise aksi takdirde çok daha hızlı bir şekilde tahribata maruz kalacakları anlaşılmıştır. Bu nedenle de kentte acil müdahale gerektiren söz konusu kültür varlıkları üzerinde hiç vakit kaybeden konservasyon ve restorasyon çalışmalarına başlanmıştır.

5.1. Mimari Kalıntılar Üzerinde Gerçekleştirilen Konservasyon ve Restorasyon Uygulamaları

Yoğun ve zengin bir mimari dokuya sahip olan Anemurium'daki yapılar, yerel moloz taş ve kireç harç kullanılarak inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra yapıların söve, lento ve eşik kısımlarında ise genellikle kireç taşı malzeme kullanıldığı görülmüştür. Birçoğu çatı yüksekliğine kadar korunarak günümüze ulaşan bu yapılar, her ne kadar bölgeden kolayca elde edilebilen yerel moloz taşlarla inşa edilmiş olsalar da zamanla doğal ve çevresel faktörlerin etkisiyle büyük çaplı tahribata maruz kalmaya başlamışlardır. Geri dönüşü olmayan kayıplara yol açabilecek bu tahribatların önüne geçebilmek adına fiziki durumu kötü olan (Nekropol Kilisesi, Merkez Kilisesi, Küçük Hamam gibi) yapılarda hiç vakit kaybetmeden konservasyon ve restorasyon çalışmalarına başlanmıştır (Şekil 14, 16, 18-19). Bu kapsamda yapılarda ilk iş olarak tanıma, inceleme, tespit, belgeleme ve analiz çalışmaları gerçekleştirilmiş ve ardından elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda yapıların özgün biçimine bağlı kalarak konservasyon ve restorasyon çalışmalarına yönelik uygun bir yol haritası çıkartılmıştır. Bu çerçevede öncelikle yapıların beden duvarları üzerindeki kir, toprak, bitkisel oluşumlar ve işlevini yitirmiş harç kalıntıları temizlenmiştir. Öte yandan yapıları oluşturan duvar örgülerinde doğal faktörlerden kaynaklı eksilmelerin, kopmaların veya parçalanmaların olduğu görülmüş, zamanla yapının yük dağılımını değiştiren bu faktörlerin ileride daha da ciddi tahribatlara yol açabileceği anlaşılmıştır. Bu nedenlerle duvar örgüsünde parça kaybı olan bölümlerde, yapılara

uygun özellikte moloz taşlar kullanılarak kısmi tamamlama çalışmaları yapılmıştır (Şekil 18).

Şekil 18. Mimari kalıntılar üzerinde yapılan konservasyon ve restorasyon çalışmaları-Nekropol Kilisesi

Söz konusu tamamlama çalışmaları, yapıların duvar örgüsünün bütünlüğü sağlanarak, bütüncül olarak korunması ve varlığını sürdürmeye devam ettirmeleri açısından oldukça önemlidir.

Şekil 19. Mimari kalıntılar üzerinde yapılan konservasyon ve restorasyon çalışmaları-Merkez (III 10 C) Kilisesi

Bununla birlikte duvar örgüsünde kullanılan taşlar arasındaki derzler, çeşitli faktörlerden ve genellikle de yıkanma sonucu zamanla zayıflayıp çözünerek boşluklar oluşturmuştur. Bu durum, duvar örgülerinde diğer bozulmaları tetikleyeceği gibi zamanla parça kayıplarına ve duvarların dayanıklılığının azalmasına sebep olmaktadır. Bu sebeplerle ileride karşımıza çıkabilecek bozulmaları önlemek amacıyla özgün harca uygun özelliklerde hazırlanan kireç bağlayıcılı horasan harcı, taş birimleri arasında oluşan derz boşluklarına küçük spatüller yardımıyla doldurulmuştur. Yağmur suyunun tahrip edici etkilerinden kaynaklı bozulmaların önüne geçilmesi amacıyla da beden duvarları üzerine capping (şapkalama) uygulaması yapılarak, duvarların üst yüzeyinden su girişinin engellenmesi sağlanmıştır. Böylece yağmur sularının hem doğrudan hem de dolaylı olarak meydana getirebileceği harç ufalanmaları ve duvar örgüsünde gerçekleşebilecek parça kayıpları gibi bozulmalara karşı da bir önlem alınmıştır (Şekil 19).

Yukarıda genel hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız sağlamlaştırma ve güçlendirme çalışmalarının yanı sıra Merkez (III 10 C) Kilisesi'nde anastylosis esaslı çalışmalar da gerçekleştirilmiştir (Şekil 16). Kilisede 2018 yılında yürüttüğümüz çalışmalar sırasında hepsi aynı yöne devrilmiş şekilde sütunlar, Korinth tipi başlıklar ve Attik-İon sütun kaidesi gibi mimari elemanlar ortaya çıkartılmıştı (Tekocak, 2020b). Devrilmenin etkisiyle parçalı vaziyette olan bu mimari parçalar düştüğü gibi bulunmuş ve sonrasında bunların anastylosisleri yapılmıştır. Kuzey yönünde üç, güneyde üç adet olmak üzere toplamda altı tane oldukları tespit edilen bu sütunlardan 5'i granit, 1'i ise konglomera olup bunun çok fazla tahrip olduğu görülmüştür. Bahsi geçen kaide, gövde ve başlıklardan oluşan taşıyıcı elemanlar için hava fotoğrafları ve çizimlerle desteklenerek kapsamlı şekilde belgeleme çalışmaları yapılmış ve belgeleme çalışması sonrasında, devrilen sütunların tam olarak bulunduğu konumlar belirlenmiştir. Daha sonra çalışmalarımız sırasında podyuma yakın konumda kaymış vaziyette tespit ettiğimiz bir Attik-İon sütun kaidesinin bire bir ölçüleri alınarak bu sütun kaidesiyle aynı özellikte ve ölçülerde beş adet mermer kaide yaptırılmıştır. Akabinde sütun kaidelerinin üzerine oturtulduğu 0.70x0.80 m. uzunluklara sahip ve 0.40 m. yüksekliğinde altı adet blok taş kesilmiştir. Zemin hazırlığı tamamlandıktan sonra bu blok taşlar, orijinal podyum kısmına yerleştirilmiştir. Podyum kısmının üzerine ise sütun kaideleri ve bu kaideler üzerine de tümlenen beş adet sütun yerleştirilmiştir. Son aşamada ise orijinal yerini tespit ettiğimiz iki Korinth başlığı da belirlenen sütunlar üzerine koyulmuştur. Bu çalışmalar neticesinde kilise içerisinde 5 sütun ayağa kaldırılmış, bir sütun gövdesi ise çok tahrip olduğu için orijinal yerinde yan yatmış şekilde sergilenmektedir.

5.2. Mozaik Zeminlerde Gerçekleştirilen Konservasyon ve Restorasyonlar

Mozaik sanatı, küçük boyutlu kesilmiş renkli taş, cam, seramik gibi parçalarının duvar ya da zemin yüzeyine hazırlanan harç tabakası üzerine belli bir ritim ve sıraya göre dizilerek betimleme, tasvir ya da motif oluşturulmasıdır (Kaplan, 2019). Mozaikler, özellikle Roma Dönemi'nin sivil yapılarını ve kamu yapılarını süsleyen ve çok tercih edilen bir dekorasyon olmuştur. Bu dekorasyon, Anemurium'da da çok fazla tercih edilmiş olup antik kentteki çoğu kamu yapısının zemin mozaiklerle kaplanmıştır. Bu zemin mozaiklerinin üzerinde ise genellikle geometrik motifler, mitolojik tasvirler ve bunların yanı sıra kente bağış yapanların isimlerinin geçtiği bölümler bulunmaktadır. Kent hakkında önemli bilgiler sunan bu mozaikler üzerinde uzun yıllardır küçük çaplı önlemler dışında herhangi bir kapsamlı koruma ve onarım çalışması yapılmadığı anlaşılmıştır (Şekil 20). Yeni kazı döneminde çalıştığımız kamu yapılarında bulunan bu mozaiklerde detaylı bir şekilde tespit ve belgeleme çalışması yapılmış ve neticede bunlar üzerinde zemin hareketliliği, sıcaklık ve nem değişimi kaynaklı bozulmaların meydana geldiği görülmüştür (Severson ve Ersoy, 2002). Bu tespitler, söz konusu mozaiklere ivedi bir şekilde müdahale edilmezse bunların dağılıp yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklarını açıkça göstermiştir. Bu bağlamda ilk adım

olarak söz konusu mozaikler üzerine ne şekilde bir koruma ve onarım uygulaması yapılacağı detaylı olarak planlanmıştır (Şener, 2011).

Şekil 20. Thetis Mozaği'nin çalışmalar öncesi görünümü

Planlamalar kapsamında ilk etapta mozaik zeminlerin tessellatum tabakası yüzeyinde kalan ince granüllü kir-toz tabakaları yumuşak uçlu fırça, su ve sünger kullanılarak temizlenmiştir (Şekil 21). Buna koşut olarak tessellatum tabakası üzerinde sertleşmiş kir tabakaları, harç kalıntıları/birikintileri, patina oluşumları ve kalker tabakaları gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanan bozulmalar da bistüri ile mekanik olarak yüzeyden kaldırılmıştır.

Şekil 21. Thetis Mozaği konservasyon ve restorasyon uygulamaları (genel temizlik uygulaması)

Mekanik temizlik uygulamalarının yetersiz kaldığı kısımlarda ise lokal olarak kimyasal temizlik uygulamalarına başvurulmuştur. Bu kimyasal uygulamalar yüzeydeki kir, leke, tortu tabakasının yumuşamasını ve çözünmesini sağlar böylece bu tabakaların yüzeyden kaldırılmasını kolaylaştırır. Kullandığımız kimyasal uygulamaların başında Amonyum Bikarbonat (CH_5NO_3) çözeltisi yer almakta olup çalışmalar da kullanılan inorganik bir tuzdur. Bu tuz, katalizör tabakalarının gözeneklerini ve gözenek dağılımını değiştirerek işleyişini iyileştirmektedir. Ayrıca yüzeyde mevcut sertleşmiş tabakanın yumuşatılarak kaldırılmasını sağlamaktadır. Uygulama sırasında yüzeyde bulunan kalkerin yumuşatılması amaçlandığından Amonyum Bikarbonat %3-5-7 oranında saf suda çözündürülerek hazırlanmış (oranlar

bozulma durumu ve şiddetine bağlı olarak değiştirilebilir, deneme uygulamalarında bekleme süreleri artırılıp azaltılabilir) ve yumuşak fırça yardımıyla uygulama yapılacak yüzeye kâğıt havluya emdirilerek uygulanmıştır. Bu kimyasal paketleme (yüzeye kâğıt hamuru/kâğıt havlu ve kimyasal solüsyon karışımının emdirilmesi) uygulaması yüzeyde 20 dakika bekletilmiş ve yine saf su ile temizlenerek yüzeyden arındırılmıştır. Kimyasal temizlik uygulamalarında kullandığımız bir diğer malzeme de Etilen Diamin Tetraasetik Asit'tir (EDTA ($\text{C}_{10}\text{H}_{16}\text{N}_2\text{O}_8$)). Mozaik zemin üzerinde, gerekli görülen alanlarda kullanılmak kaydıyla saf su içerisinde %5-10 oranlarında çözündürülerek hazırlanan solüsyon, yüzeye kimyasal paketleme yöntemi ile 10-20 dakika olarak belirlenen sürelerde uygulanmıştır. Kimyasal temizlik uygulamaları esnasında tessellatum tabakası üzerinde herhangi bir olumsuz durumun meydana gelmemesi için bunlar öncelikle mozaik üzerinde lokal olarak denendikten sonra uygulanmaya başlanmıştır. Diğer taraftan mozaik zeminler üzerinde yürüttüğümüz çalışmalar esnasında eski kazı ekibi tarafından yapılan hatalı konservasyon uygulamalarıyla da karşılaşmıştır. Bu kısımlarda mozağin özgün mozaik yapısına uygun olmayan malzemelerin kullanıldığı tespit edilmiş ve bunların mozaiklerde farklı türden bozulmalara neden olduğu da görülmüştür. Bu hatalı uygulamalar mozaikler üzerinden mekanik yöntemlerle kaldırılmıştır.

Şekil 22. Nekropol Kilisesi mozaikleri üzerine yapılan konservasyon ve restorasyon uygulamaları (genel temizlik uygulaması)

İn-situ durumundaki mozaik zeminlerde özellikle yapısal bozulmalardan kaynaklı tahribatların olduğu gözlemlenmiştir (Akıllı, 2018). Bu yapısal tahribatların giderilmesi ve mozaik zeminlerin konsolidasyonunun sağlanması için de zaman zaman "*facing*" uygulamasına da başvurulmaktadır. Bu işlem mozaik zeminlerde tessellatum tabakası üzerine uygulanarak, tessellatumun yüzeyden sabitlenmesini sağlamaktadır. Bu aşamada yapısal bozulmalar nedeniyle özgün konumunu kaybeden (çöküntü oluşan) mozaik zeminlerin temizlenerek, öncelikle yüzeylerinde herhangi bir toz veya kir kalıntısının kalmaması sağlanmıştır (Şekil 22).

Tessellatum tabakasına yumuşak uçlu fırça yardımıyla uygun ölçülerde belirlenen tülbenet bezi ve hayvansal tutkallar (geri dönüşümü kolay olan, tavşan tutkalı veya balık tutkalı gibi) yapıştırılmıştır. Yüzeye

homojen olarak ve her noktaya temas edecek şekilde uygulanan tutkal, tessellatum tabakasını yüzeyden sabitlemeye yardımcı olmaktadır. Daha sonra tülbenet bezi-tutkal uygulamasının üzerine facing'in dayanıklılığını artırmak için daha sık gözenekli bir malzeme olan Amerikan Bezi ve tutkal kullanılarak tekrar bir uygulama katmanı oluşturulmuştur (hemen belirtmek gerekirse, gerektiği noktalarda Amerikan bezitutkal uygulaması iki kat yapılabilir). Bu sayede de facing uygulamasının tamamen sabitlenmesi sağlanmıştır. Bu işlemlerin ardından mozaik zeminler, yatak harçları yeniledikten sonra özgün yerlerine tekrar koyulmuşlardır. Uygulamamızın tamamlanmasının ardından su-sıcak su kullanılarak facing uygulaması tessellatum tabakası yüzeyinden geri alınmıştır. Böylece yenilenen yatak harcı mozaik zeminlerin bütün olarak korunmasını sağlamakla birlikte bunlar aynı zamanda özgün tesviye özelliklerine de tekrar kavuşturulmuştur.

Mozaik zeminleri sağlamlaştırmak ve çevresel etkenlerden korumak amacıyla yaptığımız uygulamalardan birisi de bordür (kenar bandı) uygulamasıdır. Mozaik zemin üzerinde oluşmuş/oluşabilecek bozulmaların durdurulması, yavaşlatılması ve tessellatum tabakasını oluşturan tesseraların zayıflayarak ayrılmasını/kopmasını önlemek amacıyla tessellatum tabakasının çevresine bordür harcı uygulanmıştır. Özgün harç yapısına uygun özelliklerde seçilen malzemelerle hazırlanan bordür harcı sayesinde, tessellatum tabakasının ve alt katmanında yer alan harç-hazırlık tabakaları, (Nucleus, Rudus, Statumen) birbirine bağlanarak mozaik zeminin korunması ve dayanıklılığının artırılması sağlanmıştır (Şener, 2012).

Mozaik zeminlerde yapılan konservasyon ve restorasyon çalışmaları sırasında, sıkça yağmur suları ve rüzgârların etkisiyle çeşitli harç boşalmalarının/ayrışmalarının olduğu gözlemlenmiştir. Mozaik zeminlerin yüzeyi altında oluşan bu boşluklar, basit, temel ve etkili olan akustik performans testleri ile tespit edilmiş ve gereken yerlere enjeksiyon harcı uygulaması yapılmıştır. Ancak enjeksiyon harcının gönderilebileceği delik/enjeksiyon yolu bulunmayan durumlarda ise, tessellatum tabakasında, özellikle uygun yerler belirlenerek (figür ve motif bulunmayan bölgeler) tessera çıkarılması ve tessera yatağının temizlenerek (küçük fırça, puar, su yardımı ile iyice temizlenmesi) enjeksiyon yolu haline getirilmesi sağlanmıştır. Böylece mozaik zeminlerin yüzeyleri altında meydana gelen bozulmaların önüne geçebilmek için özgün esere uygun özelliklerde tercih edilen enjeksiyon harcı (kireç bağlayıcı mikro granül yapısına sahip) enjektörler yardımıyla yüzey altındaki boşluk oluşmuş alanlara uygulanabilmiştir. Bu yollardan mozaik zeminler altındaki boşluklara gönderilen enjeksiyon harcı sayesinde bahsi geçen boşluklar doldurulmuş ve böylece harç katmanları birbirine bağlanarak zeminlerin konsolidasyonu ve stabilizasyonu sağlanmıştır (Ferragni vd., 1984). Bununla birlikte tahrip edici koşullar nedeniyle mozaiklerin tessellatum tabakasını oluşturan tessera birimleri arasındaki derz harçlarının da işlevini yitirdiği ve derzlerin açıldığı anlaşılmıştır. Bu durum zamanla mozaik yüzeyindeki dayanımı zayıflatarak bozulmalara karşı dirençsizlik ve yüzeylerde parça kayıplarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu tür

bozulmaların önüne geçmek ve zeminleri daha dirençli hale getirmek amacıyla tesseralar arasındaki derzler uygun özellikte ve oranlarda kireç bağlayıcı harçlar ile derz yapılmış ve böylece mozaik zeminlerin yüzey konsolidasyonu da sağlanmıştır. Ayrıca mozaiklerin boşluk oluşmuş ya da tahrip olmuş kısımlarında, yüzey dokusuna uygun (genel yüzey renkleri ve görünümüne paralel) olacak şekilde estetik harçla tamamlama uygulamaları yapılmıştır. Bahsi geçen bu estetik harç uygulaması, tessellatum tabakasından 1-2 mm aşağıda (özgün yüzeyin altında) bırakılarak, mozaik zemin ön plana çıkarılacak şekilde uygulanmıştır (Şener, 2005). Böylece hem mozaik zeminin bir bütün olarak korunması sağlanmış hem de olması gereken ölçüleri ve şekli izleyiciye/ziyaretçiye hissettirilerek, biraz daha rahat algılanabilecek hale getirilmiştir. Son olarak estetik harç uygulamalarıyla birlikte de söz konusu mozaik zeminler son görünümüne kavuşturulmuştur (Şekil 23).

Şekil 23. Thetis Mozaği'nin konservasyon ve restorasyon çalışmaları sonrası görünümü

5.3. Duvar Fresklerinde Gerçekleştirilen Konservasyon ve Restorasyon Uygulamaları

Antik kaynaklara ve günümüz araştırmalarına göre sıva üzerine çeşitli boylarla yapılan duvar resimleri genel olarak fresk adını almaktadır (Yılmaz, 2012). Freskler, yine Roma Dönemi'nde yaygın olarak birçok bölgede kullanılan ve çok sevilen bir dekorasyon olmuştur.

Anemurium, mozaik zeminler dışında, mitolojik varlıkların, hayvan figürlerinin, geometrik ve bitkisel motiflerin resmedildiği renkli freskler bakımından da oldukça zengindir (Eraslan, 2014). Özellikle Nekropol'deki bazı mezarların duvarlarını süsleyen bu fresklerin birçoğu günümüze oldukça sağlam şekilde ulaşmıştır. Ancak iklimsel etkenlerden kaynaklı bozulmaların etkisiyle hem yapılarıdaki taşıyıcı örgüde (duvar örgüsünde), hem de freskleri oluşturan ariccio (kaba harç), intonaco (ince harç) ve intonacino (boya tabakası) tabakaları üzerinde parça kayıpları olmaya başlamıştır (Şekil 24). Bu şekilde oluşmuş ve ilerleyen süreçte oluşabilecek bozulmaların durdurulması ve fresklerin konsolidasyonunun ve stabilizasyonunun sağlanması için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalara başlamadan önce fresklerin buldukları yapı ve yapının taşıyıcı duvar örgüsündeki bozulmalar ve freskler üzerinde görülen yapısal ve yüzeysel sorunlar belirlenmiştir.

Şekil 24. A VI 2 Mezarı duvar freskinin konservasyon ve restorasyon çalışmaları öncesi görünümü

Şekil 25. A VI 2 Mezarı duvar freskinde yapılan konservasyon ve restorasyon uygulamaları (kimyasal temizlik uygulaması)

Daha sonra tanıma, inceleme, belgeleme ve tespit olarak adlandırdığımız aşamada fresklere yapılacak koruma ve onarım çalışmaları hakkında detaylı planlamalar yapılmıştır. Bu planlamalar doğrultusunda ilk başta fresk yüzeyinde biriken kir, toz, siyah tabaka ve kalsiyum karbonat (kalker) tabakaları saf su, non-iyonik deterjanlar kullanılarak, mekanik ve kimyasal yöntemlerle temizlenmiştir (Şekil 25-26). Bu sayede hem fresk yüzeyleri açılmış hem de görünebilirlikleri daha da artırılmıştır. Diğer taraftan bisturi vb. gibi küçük el aletleri yardımıyla gerçekleştirilen mekanik temizlik uygulamaları sırasında resim yüzeyine zarar vermemek adına titizlikle ve hassasiyetle hareket edilmiştir. Bununla birlikte mekanik temizlik uygulamasının yetersiz kaldığı noktalarda ise kimyasal temizlik uygulamalarına başvurulmuştur. Bu işlem için kullanılan kimyasal, Etilen Diamin Tetraasetik Asit (EDTA) olup söz konusu kimyasal uygun oranlarda hazırlanarak resim yüzeyinde belirli sürelerle lokal olarak denenmiştir. Denemelerin incelenmesi sonucunda ise en uygun oranlar ve bekleme süresi belirlenerek resim yüzeyinin ihtiyacı kadar uygulanmıştır.

Ayrıca fresklerde yaptığımız tanıma, inceleme ve tespit çalışmalarıyla birlikte, bunları oluşturan harç katmanları üzerinde, taşıyıcıdan (duvar örgüsü) ayrılmanın ve kopmaların olduğu da görülmüştür. Ayrılan/kopan bu harç bölümleri ise zamanla gevrekleşerek bozulmalara açık hale gelmiştir. Bu

nedenle bütün harç katmanlarında mevcut harç tabakalarını tamamen çevreleyecek şekilde, zayıflayan harçların ayrılmasının/kopmasının engellenmesi için bordür harcıyla sağlamlaştırma uygulamaları da yapılmıştır. Kireç, elenmiş dere kumu ve taş kırığı/tozu kullanılarak özgün yapıya uygun olarak hazırlanan bordür harcı yardımıyla, fresklerdeki taşıyıcı unsurlar birbirine bağlanarak konsolidasyonları sağlanmıştır (Çağlar, 2015).

Şekil 26. A IV 7A Mezarı duvar freskine yapılan konservasyon ve restorasyon uygulamaları (kimyasal temizlik uygulaması)

Benzer şekilde söz konusu freskleri taşıyan duvar-tonoz örgüsü ve harç katmanları arasında boşluklar oluşmuştur. Bu tip boşluk oluşumları ise akustik testlerle tespit edilerek bunlara gereken müdahaleler yapılmıştır. Öncelikle akustik test ile tespit edilen noktalar küçük el aletleriyle (bisturi, puar, fırça, bambu çubuk vb.) temizlenmiş böylece yüzeyde ve yüzey altında yer edinmiş kir ve toz gibi istenmeyen unsurlar ortadan kaldırılmıştır. Bu aşama yani yüzey altı temizliği, sağlamlaştırma uygulamalarının daha iyi sonuçlar sunması açısından oldukça önemlidir. Temizlik aşamasının ardından 1:1 oranında hazırlanan alkol-saf su karışımı belirlenen boşluklardan içeri gönderilerek yüzey altında tozsuz ve temiz ortam oluşması sağlanmıştır. Akabinde saf su içerisinde 5/1 oranında Primal AC 33 hazırlanarak enjeksiyon uygulaması yapılacak boşluklara önceden gönderilmiş ve böylece mevcut malzemelere bağlayıcılık özelliği kazandırılmıştır. Daha sonra harç katmanlarının birbiri arasına veya harç-taşıyıcı arasında oluşan boşluklara uygun kıvamda, saf su içerisinde hazırlanan enjeksiyon

harıcı (malta 6001) enjektörler yardımıyla gönderilerek yüzey altındaki boşluklar doldurulmuştur. Böylece harç tabakalarının birbirlerine ve taşıyıcıya bağlanması sağlanmış ve bu sayede eksilme/kopma gibi bozulmaların da önüne geçilmiştir. Bununla beraber fresk yüzeylerindeki ihtiyaç duyulan kısımlara hem önleyici koruma olması hem de bağlayıcılığı yitirmiş boya tabakalarına tekrardan bağlayıcılık özelliği kazandırmak için %3-5 oranında Paraloid B 72 uygulanmıştır (Şekil 27-28).

Şekil 27. A VI 2 Mezar duvar freskinin konservasyon ve restorasyon uygulamaları sonrası görünümü

Şekil 28. A IV 7A Mezarı duvar freskinin konservasyon ve restorasyon uygulamaları sonrası görünümü

6. TAŞINIR KÜLTÜR VARLIKLARI ÜZERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN KONSERVASYON VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Anemurium'da 2016 yılından bu yana yürütülen kazı çalışmalarında pişmiş toprak, metal, cam ve kemik gibi malzemelerden üretilen farklı türde ve işlevde kullanılmış olan çok sayıda taşınır kültür varlığı ortaya çıkarılmıştır. Bu eserler bize, Anemurium halkının gündelik hayatı, dini inançları ve kültürel yapısı başta olmak üzere birçok konuda bilgi sunmaktadır. Kent tarihi için büyük önem arz eden bu eserlerin uygun koşullarda muhafaza edilmesi temel amaçlarımızdan birisidir. Bu sebeplerle kazı çalışmaları esnasında ele geçen küçük buluntuların her birinin temizlik ve konservasyonları yapıp uygun koşullarda korunması için gerekli olan tüm hazırlıklar tamamlanmıştır (Şekil 29). Söz konusu bu taşınır kültür varlıkları niteliğindeki seramik kaplar,

kandiller, kemik iğne ve tokalar, cam ve metal süs eşyaları gibi birçok buluntu öncelikle buldukları ortamda çizim ve fotoğraflarla desteklenecek şekilde belgelenmiştir. Daha sonra belgelenen bu eserler buldukları yerden alınarak detaylı inceleme, konservasyon ve restorasyonlarının yapılabilmesi amacıyla kazı laboratuvarına nakledilmiştir. Burada bu küçük buluntuların detaylı raporlama, fotoğraf çekimleri ve gerekli analizleri yapıldıktan sonra aktif koruma müdahalelerine başlanmıştır. Bu kapsamda her eserin özgün yapılarına uygun olan konservasyon ve restorasyon uygulamaları büyük bir titizlik ve hassasiyetle planlanarak uygulanmıştır. Konservasyon uygulamaları tamamlanan küçük buluntular ise son belgeleme çalışmalarının ardından stabilize edilmiş uygun koşullarda korunmak üzere depo ortamına taşınmıştır.

Laboratuvardaki küçük buluntu grubumuzun yoğunluğunu bronz eserler oluşturmaktadır. Bunlarda ilk olarak %50 alkol ve %50 saf su solüsyonu içerisinde belirli süre bekletilerek yüzeylerinde bulunan sertleşmiş kir tabakalarının yumuşatılması sağlanmış, ardından eserlerin yüzeyinde bulunan kir tabakaları mekanik yöntemlerle temizlenmiştir. Daha sonra mikroskop ve ışıklı büyüteçler kullanılarak detaylı temizliklerine geçilmiştir. Bu müdahaleler sırasında dikkat edilmesi gereken en önemli husus eserin metal özüne zarar verilmemesidir. Bu yüzden de bu tür eserlerde çok titiz ve adım adım çalışılmasında büyük yarar vardır. Bu eserler üzerinde korozyon oluşumunun durdurulması ve bundan sonraki süreçte tekrar korozyon oluşumu meydana gelmemesi için ilk önce alkol içerisinde %3 oranında BTA (Benzotriazole) hazırlanmıştır. Bronz eserler, hazırlanan bu solüsyon içerisinde 24 saat süreyle bekletilmiştir. Daha sonra da %3 oranında Paraloid B72 çözeltisi hazırlanarak eser yüzeyine yumuşak uçlu fırçalarla uygulanmıştır. Böylece eserin oksijenle teması kesilip bozulmalara karşı dayanımının artırılması sağlanmıştır.

Demir eserler, kazılar sırasında yoğun olarak karşılaştığımız bir diğer küçük buluntu grubudur. Bu eserlerde ilk aşamada yüzeyindeki toprak tabakası ve daha sonra toprak tabakası altından açığa çıkan oksit bozulmaları ve oksit ile birlikte yüzeye kaynamış olan taş parçaları mekanik olarak maksimum miktarda temizlenmiştir. Diğer taraftan bu eserler, sert kısımlarının yumuşaması için alkol içerisinde bekletilmiş ve sonrasında belirli aralıklarla yumuşak uçlu fırçalarla tekrar temizlenmişlerdir. Aynı zamanda eserler üzerinde kalan oksit tabakalarının temizlenmesi için el motorunun (dremel) tel fırça ucu ve plastik fırça ucu ile müdahalelerde bulunulmuştur. Tüm bunların tamamlanmasından sonra da eserlerin oksijen ile temasının kesilmesi için yüzeyine aseton ile hazırlanmış %3'lük Paraloid B72 uygulanmıştır.

Kazı çalışmalarıyla birlikte açığa çıkarılan bir diğer eser grubu da genellikle kırılmış şekilde ele geçen cam eşyalardır. Yüzeyinde kir, toprak kalıntıları gibi istenmeyen tabakaların bulunduğu cam eserlerde de birtakım temizlik çalışmaları yapılmıştır. Temizlik çalışmaları için pamuk, %50 etil alkol ve %50 saf su çözeltisi kullanılmıştır. Kırık parçalar halinde çıkarılan eserlerin birleşen parçaları, parça arama bulma yöntemiyle belirlenmiştir. Birleşen parçaların geçici

montaj uygulaması şeffaf bant kullanılarak yapılmıştır. Geçici montaj uygulamasıyla birlikte birleşebilen parçalar üzerinde referans çizgileri oluşturulmuş ve bunlar siyanoakrilat ile yapıştırıldıktan sonra kurumaya bırakılmıştır.

Şekil 29. Taşınır kültür varlıkları üzerinde gerçekleştirilen konservasyon ve restorasyon çalışmaları

Çalışmalarımız sırasında yoğun olarak karşılaştığımız bir başka buluntu grubu pişmiş toprak seramik parçalarıdır. Bunların öncelikle yüzeyinde birikmiş olan kir ve toprak tabakası saf su ve yumuşak uçlu fırçalar kullanılarak temizlenmiştir. Kırık parçalar halinde ya da birleşebilir özellikte olan seramik parçaları, tasnifleme yapılarak ayrıştırılmış ve parça arama bulma yöntemiyle de birbirine birleşebilen parçalar tespit edilmiştir. Bu parçalara kağıt bant kullanılarak geçici montaj uygulaması yapılmış ve uygulama sonrasında ise yapıştırma sırası belirlenen parçalar, aseton içerisinde %40 oranında hazırlanan Paraloid B 72 kullanılarak yapıştırılmıştır. Bunun yanı sıra parça kayıplarına rağmen biçimi tanımlanabilen seramiklerin form bütünlüğünü sağlamak amacıyla tamamlama çalışmaları yapılmıştır. Özellikle seramikler üzerinde parça kayıpları olan bölgelerin polioks (dişçi mumu) kullanılarak kalıbı alınmış, daha sonra kalıbı alınan eksilmiş bölümler kartonpiyer alçı yardımıyla tamamlanmıştır. Seramiklerin artistik bütünlüğünü sağlamak için yapılan bu tür çalışmalar, hem bünyesinde eksilmeler olan seramiklere özgün görünüm kazandırılması hem de eserin ayakta durmasının sağlanması açısından ayrıca önemli bir koruma çalışmasıdır.

Kazılar sırasında nadir olarak rastladığımız buluntular arasında gümüş eserlerin ayrı bir yeri vardır. Bu eserlerin ilk aşamada üzerinde bulunan sertleşmiş kir ve toprak tabakası pamuk yardımıyla temizlenmiştir. Ardından kir tabakasının yumuşatılması için eserler, saf su-alkol çözeltisi içerisinde bekletilmiş, sonrasında ise bunlar üzerinde temizlik uygulamaları birkaç kez daha tekrarlanmıştır.

Kemik eserler, kazı çalışmalarıyla ele geçirilen organik kökenli malzeme grubudur. Hassasiyetle incelenen bu eserler öncelikle temizlik uygulamalarına tabi tutulmuştur. Bunların yüzeyindeki toprak tabakası, %50 saf su ve %50 alkolden oluşan karışım yardımıyla temizlenmiştir. Aynı zamanda oksijen ile temaslarının kesilmesi için de bu tür eserlerin yüzeyine aseton ile hazırlanmış %3'lük Paraloid B-72 uygulanmıştır.

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Taşınır ve Taşınmaz Kültür Varlıklarında gerçekleştirilecek olan her türlü konservasyon ve restorasyon uygulamaları, bu kültürel mirasın özgünlüğüne zarar vermeden, gelecek kuşaklara aktarabilmek için yapılan müdahaleler olarak ifade edilebilir. Burada önemli olan kültürel mirasın taşıdığı tarihi ve estetik değerinin bütünlüğünü koruyarak sürekliliğini ve dayanıklılığını sağlayabilmek için yapılacak müdahalelerin minimum seviyede tutulmaya çalışılması etik bir zorunluluktur.

Anemurium Antik Kenti'nde uzun bir aradan sonra 2016 yılındaki kazı dönemiyle başlayan çalışmalarla birlikte antik kentten günümüze ulaşmış kültürel mirasın ortaya çıkarılması ve korunabilmesi için birçok proje üretilmiştir. Bu projeler kapsamında kimi zaman kapsamlı restorasyon projesi gerektirmeyen tarihi yapılarda kısmi konservasyon ve onarım çalışmaları, kimi zamanda kapsamlı restorasyon projesi hazırlanmış olan anıtsal nitelikteki kalıntılarda restorasyon uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Böylece söz konusu kültürel mirasın bir yandan tarihi ve estetik değerleri korunmuş diğer taraftan da mimari kalıntıların gerekli stabilizasyonu ve konsolidasyonu sağlanarak varlıklarını sağlıklı biçimde sürdürmeleri de sağlanmıştır. Nitekim antik kentte yapılan çalışmalarla birlikte hali hazırda birçoğu çatısına kadar sağlam olan bu yapılara gün geçtikçe yenileri eklenmekte ve bununla birlikte kente hatta bölge tarihine ışık tutacak taşınır kültür varlığı olarak tanımladığımız küçük buluntular da gün yüzüne çıkarılmaktadır. Önemli bir belge özelliği gösteren bu küçük buluntuların öncelikle koruma ve onarım ilkeleri doğrultusunda konservasyon ve restorasyonları yapılarak uygun koşullarda sağlam kalmaları sağlanmış, buna bağlı olarak da müzelerdeki koleksiyon zenginliğinin arttırılmasına önemli bir katkı sunulmuştur. Böylece bölge müzesinde sergilenmesi için birçok yeni eser de ülke kültürel miras koleksiyonuna kazandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akıllı H (2018). Mozaik Tahribatları. *Anadolu Araştırmaları*, 11, 168-171.
- Alföldi R E (1963). Survey of Roman Cemeteries in Asia Minor. *Anatolian Studies*, 13, 3-17.
- Alföldi R E (1964). Survey of Roman Cemeteries in Asia Minor. *Anatolian Studies*, 14, 9-11.
- Alföldi R E (1965). The Necropolis of Anamur. *Belleten*, XXIX, 25-48.
- Alföldi R E (1966). Survey of Coastal Cities in Western Cilicia-Restoration Work in Eski Anamur (Anemurium). *Anatolian Studies*, 16, 10-11.
- Alföldi R E (1967). Anemurium. *Anatolian Studies*, 17, 12-13.
- Alföldi R E (1968). Excavation and Restoration in Anemurium, 1966. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XV-I, 5-12.

- Alföldi R E (1971). Anamur Nekropolü (The Necropolis of Anemurium). Türk Tarih Kurumu Basımevi, 191s.
- Alföldi R E, Huber G, Akat A & Taylor P (1970). Excavations and Restorations at Anemurium (Eski Anamur) 1969. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVIII-2, 37-39.
- Bean G E & Mitford T B (1970). Journeys in Rough Cilicia in 1964-1968. Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften 102, ISBN: 3205042794, 239.
- Beaufort F (1818). Karamanya. Suna-İnanç Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Çeviri Dizisi 1, ISBN: 9757078158, 315s.
- Campbell S D (1998). The Mosaic of Anemurium. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, ISBN: 0888443749, 229.
- Collignon M & Duchesne L (1877). Rapport sur un voyage archéologique en Asie Mineure. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 1, 361-376.
- Çağlar B (2015). Kariye Camisi'ndeki (Chora Manastırı Kilisesi) Duvar Resimlerinin Koruma ve Onarım Süreçleri Üzerine. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 15, 45-59.
- Eraslan Ş (2014). Roma Dönemi Efes ve Pompeii Duvar Resimlerinin İkonografik Açından Değerlendirilmesi. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 12, 1-10.
- Ferragni D, Forti M, Teutonico J M & Torraca G. (1984). Injection Grouting of Mural Paintings and Mosaics. *Adhesives and Consolidants*, II, 110-116.
- Heberdey R & Wilhelm A (1896). Reisen in Kilikien (ausgeführt 1891-182). Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Vol. VI, Band: XLIV, 168.
- Hill S (1996). The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria, Birmingham Byzantine & Ottoman Monographs, I, ISBN: 086078607, 280.
- Kaplan M A (2019). Kahramanmaraş Germenicia Mozaiklerinin Konu ve Uygulama Teknikleri Bakımından Değerlendirilmesi, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 22, 141-150.
- Koşay H Z (1968). Kilikya Tarihi (Bibliyografya). *Bellekten*, XXXII, 297-299.
- Krencker D, Krüger E, Lehmann H & Wachtler H. (1929). Die Trierer Kaiserthermen. Abteilung I, Trierer Grabungen und Forshungen Band I, 1, 344.
- Leake W M (1824). Journal of A Tour in Asia Minor. Cambridge Library Collection-Archaeology, ISBN: 1108020313, 362.
- Lenski N (1999). Basil and the Isaurian Uprising of A.D. 375. *Phoenix*, 53 (3/4), 308-329.
- Livius. (1828). History of Rome (translate, G. Baker), 4 (6), 400s.
- Pilhofer P (2011). Anemurion. *Neues aus der Welt der frühen Christen*. Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 195, 207-226.
- Pliny (1961). Natural History (translate: H. Rackham). II (X). Harvard University Press, ISBN: 0674993888, 661s.
- Pseudo-Skylaks (2016). Seyrüsefer (çev. M. Arslan). Libri, II, 246-307.
- Ramsay W M (1960). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası (çev. M. Pektaş). Milli Eğitim Basımevi, 560.
- Russell J & Weir M G. (2000). Cypriots in Cilicia: A Rare coin of Anemourion. *Revue numismatique*, 6e serie-Tome 155, 111-122.
- Russell J (1973). Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1971. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XX-I, 201-219.
- Russell J (1974). Excavations at Anemurium (Eski Anamur), 1972. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXI-2, 153-165.
- Russell J (1975). Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1973. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXII-2, 121-139.
- Russell J (1977a). Excavations at Anemurium (Eski Anamur)-1975. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIV-2. 1977, 133-145.
- Russell J (1977b). Restoration, Conservation, and Excavation at the Necropolis of Anemurium, Turkey, 1974-1975. *Journal Field Archaeology*, 4/1, 45-62.
- Russell J (1978). Recent Excavations at Roman Anemurium (1969-1973). The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, II, 911-923.
- Russell J (1979). Excavation at Anemurium (1978). *Echos Du Monde Classique, Classical News and Views*, XXIII-1, 1979, 1-9.
- Russell J (1981). Excavations at Anemurium (Eski Anamur) 1976. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXV-1, 263-290.
- Russell J (1986). Excavation at Anemurium, (Eski Anamur), 1985. *Echos Du Monde Classique, Classical News and Views*, XXX-2, 173-183.
- Russell J (1987). The Mosaic Inscriptions of Anemurium, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, ISBN: 370010801X, 135.

- Russell J (1988). Conservation and Excavation at Anemurium, (Eski Anamur), 1987. *Echos Du Monde Classique, Classical News and Views*, XXX-2, 131-134.
- Russell J (1989). Christianity at Anemurium (Cilicia). Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne, Lyon, Vienne, Grenoble, Genève, Aoste, 21-28 septembre 1986, École Française de Rome, 1621-1637.
- Russell J (1999). The Military Garrison of Anemurium during the Reign of Arcadius. Atti del XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Settembre 1997, 721-728.
- Russell J (2002). Anemourion. *The Economic History of Byzantium: From The Seventh through the Fifteenth Century*, 39, 221-228.
- Russell J (1980). Excavation at Anemurium (1979). *Echos Du Monde Classique, Classical News and Views*, XXIV-1, 1-10.
- Severson K & Ersoy H K (2002). Conservation of Mosaics on Archaeological Sites. *Field Notes, Practical Guides for Archaeological Conservation And Site Preservation*, 18, 1-6.
- Smith L C (1968). Excavation Report, Eski Anamur (Anemurium), 1967. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVI-I, 137-144.
- Smith L C (1969). Excavation Report, Eski Anamur (Anemurium), 1968. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII-2, 177-184.
- Strabon. (2000). *Geographika: Anadolu Antik Coğrafyası* (Kitap XII, XIII, XIV) (çev. A. Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ISBN: 9757538205, 382s.
- Şener Y S (2012). Arkeolojik Alanlarda İn Situ (Yerinde) Mozaik Koruma Yöntemleri. *Journal of Mosaic Research (JMR)*, 5, 201-220.
- Şener Y S (2005). Side Antik Kenti Sütunlu Cadde Mozaiklerinin Konservasyonu. *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 53-66.
- Şener Y S (2011). Mozaiklerin Korunmasında Temel Kriterler. XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu 16-20 Ekim 2009, 873-882.
- Tacitus (1906). *Annals of Tacitus* (translate: A.J.Church - W.J. Brodribb), 392s.
- Tekocak M, Gündüz R & Aldemir C (2019). Anemurium Odeonu Üzerine Yeni Bir Değerlendirme. *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, 521-566.
- Tekocak M (2020a). Anadolu'nun Güneyinde bir Liman Kenti: Anemurium. *Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları*, 178-209.
- Tekocak M (2020b). Anemurium Kazı ve Restorasyon Çalışmaları: 2018. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3, 197-220.
- Williams H & Taylor P. (1975). A Byzantine Lamp Hoard from Anamur (Cilicia). *Anatolian Studies*, 25, 77-84.
- Yegül F (2006). *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkınma* (çev. E. Erten), ISBN: 9758293974, 352s.
- Yılmaz F (2012). Antik Dönem Fresk Yapım Teknikleri. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 95-105.

© Author(s) 2021.

This work is distributed under <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>